

BORHY LÁSZLÓ

KÉT KÖNYV A FESTÉSZETRŐL

A párizsi École Normale Supérieure-ön működő Laboratoire d'Archéologie munkatársai évtizedek óta óriási erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy az ókori falfestészeti emlékeket a nemzetközi kutatás számára Jordániától Egyiptomig, Campaniától Bulgáriáig megmentsék, feltárásukat segítsék, az ottani szakembereket erre felkészítsék, s az általuk készített dokumentációt az ezzel a témakörrel egyre tágabb nemzetközi körben foglalkozó kutatók számára hozzáférhetővé tegyék. Ennek a tevékenységnek fáradhatatlan motorja Alix Barbet, akinek hozzáértő figyelme az 1990-es évek közepén az ókori Pannoniának az addig ebben a körben kevésbé ismert falfestészeti emlékeire is ráirányult, és magyar szakembereknek - régészeknek, egyetemistáknak, doktoranduszoknak, restaurátoroknak - nyújtott segítsége (ösztöndíjak, meghívások, konzultációk, a Magyarországra vezetett - Alix Barbet saját kifejezését használva „expedíciók”) révén hozzájárult ahhoz, hogy ez a szakterület most már hazánkban is a legnagyobb, minden nemzetközi normának megfelelő igényességgel zajlik a „kiemeléstől a bemutatásig”.

Alix Barbet és kolléganői/kollégái a legutóbbi években két fontos könyvet jelentettek meg az ókori falfestészet köréből. Bár mind területileg, mind témakör tekintetében távol esnek egymástól, összeköti őket az a tény, hogy mindkettő már-már forrásközlés értékű editio princepsnek tekinthető. Az egyik (A) egy anatóliai víztározó építését megelőző kutatás hatalmas felületben feltárt és dokumentált, lenyűgöző falfestészeti emlékeit tette közzé mindössze néhány évvel a munka lezárását követően. A másik (B) - szinte a reneszánsz kori, kéziratok után kutató humanisták munkastílusát felelevenítve - egy csaknem száz évvel ezelőtt, 1913/1914-ben Szentpétervárott megjelent, azóta nemcsak, hogy szinte teljesen feledésbe merült és gyakran még a legjobb könyvtárakban is hozzáférhetetlen, ráadásul eredetileg orosz nyelven publikált, a Fekete-tenger partvidékének falfestészeti emlékeit doku-

mentáló hatalmas munkának francia fordításban, eredeti képtábláinak reprodukcióival egyetemben történt újra megjelentetése. Talán nem érdektelen már most megemlíteni, hogy ennek a könyvnek a szerzője nem kisebb ókortudós volt, mint Mihail I. Rosztovcev. A könyv témája - főleg hozzáférhetlensége miatt - nyilvánvalóan még azokban is meglepetést kelt, akik M. I. Rosztovcev sokoldalú munkásságát jól ismerik.

(A) BARBET, A. (dir.): *Zeugma II. Peintures murales romaines. Varia Anatolica XVII. Institut français d'études anatoliennes Georges Dumézil - Istanbul. Paris 2005, 330 p. + 152 kép, 36 színes képtábla, 20 kihajtható rajzos rekonstrukció.*

A könyv három nagy részből áll. Az első fejezet (17-190. o.) a 12. sz. ásatási egység a Maison de Poséidon (No. 1, 23-126. o.), Maison de l'Euphrate (No. 2, 127-158. o.) a Maison sans mosaïque (No. 3) és a Maison No. 4 (159-172. o.) falfestészeti díszzeit mutatja be, szerzője A. Barbet, F. Monier és - a graffitikra vonatkozó résszel - J.-B. Yon. Szintén a falfestmények leírásával és elemzésével foglalkozik a második nagy fejezet (Édifices des chantiers 2, 6, 9, 11, 13, 18 - 191-226. o.), amelyben M. Dussauge és A. Barbet tollából összesen 6 feltárt ház (Maison du Serviteur au plat - 194-205. o.; Maison des Synaristósai - 206-212. o.; Maison des Graffiti, 213-217. o.; Maison des Bordures ajourées, 218. o.; Maison du Trompe-l'oeil, 219-224. o.; Maison du Pilier peint, 225. o.). A harmadik, egyben zárófejezet a feltárt falfestmények konzerválásának, restaurálásának és technikai elemzésének (pl. levétel, vakolat, festék, stukkó, aranyozás összetétele technikai és fizikai-kémiai analízis) szentel figyelmet (227-278. o.), amelyet bibliográfia (279-286. o.) és francia (Résumé, 289-296. o.), angol (Summary, 297-304) illetve török nyelvű (Özet, 305-312) összefoglalás követ. A kötetet indexek (325-330. o.), színes képtáblák (összesen 36) és kihajtható házalaprajzok (A-T, 19 tábla) teszik igényesen teljessé. Már most meg kell jegyezni, hogy a feltárt komplexum egészére

vonatkozó értékeléseken kívül mindhárom fejezethez kapcsolódóan találkozunk összefoglaló elemzésekkel: így az 1. nagy fejezetre vonatkozik a 173-190. oldalon helyet kapott, a zeugmai falfestmények és graffitik jellegzetességeit ismertető rész, míg az összesen 6 feltárt házat ismertető második nagy fejezetben az egyes épületkomplexumok bemutatása után található mindig „Commentaire”.

A feltárást egy hatalmas méretű, az Eufratészre tervezett víztározó építése indokolta, amely számos ókori település maradványainak megsemmisülését vonta maga után, és érintette az ókori Zeugmát is, a mai Belkis falu közelében. Az 1999 végén indult, C. Abadie-Reynal és R. Ergeç valamint M. Önal vezetésével zajló francia-török közös megelőző feltárás során 10 hónapos munkával a Kr. u. 1. század végén épített és a 3. század közepe táján - éremleletek alapján III. Gordianus és Philippus Arabs uralkodása körül - elpusztult lakóházakat tártak fel. A megfigyelések alapján a település jellege Ephesoséra emlékeztet, legalábbis ami a folyamatosan felújított, előkelő lakónegyedre vonatkozóan, amelyet a folyóra tájoltva az északi teraszon alakítottak ki. A település elrendezését meghatározta még egy kelet-nyugati vonalvezetésű út is, amely viszont az Eufratész vonalát követte. A térség az ókori festészet kutatása szempontjából amiatt lényeges, merthogy - Ephesostól és Pergamontól eltekintve - a falfestészeti emlékek innét korábban leginkább sírokból voltak ismertek.

A házak belső falfestészeti díszjeinek publikációja a csapatmunkához szokott francia kutatócsoport tapasztalatának köszönhetően példás gyorsasággal elkészült és meg is jelent. Ennek ellenére is hasznos volt ezt a kötetet külön is megjelentetni - és erre a szerzők maguk is felhívják a figyelmet -, hogy a rövid idő alatt lezajlott megelőző feltárásról a kötet megjelenésének pillanatában összesítő alaprajz nem készült, az építészeti értékelés - bár a falazási technikákra (egy esetben „grand appareil”; másutt mindenütt faragott kőből, földből és zúzalék kövekből épített vegyes konstrukció) ahol lehetett, figyelmet fordítottak - még „en cours” volt, sőt, a belső terek falfestményekkel összefüggésben nagy hangsúlyt kapó padlómozaikjainak publikációja, amelyet külön kötetben fognak publikálni - sem jelent meg. A kronológia szempontjából is fontos mozaikokról azonban J.-P. Darmonnak köszönhetően már megjelent egy előzetes jelentés (La mosaïque gréco romaine) az AIEMA 2002-ben Rómában

rendezett konferenciájának tanulmánykötetében (H. Morlier, ed., Actes du IXe colloque international de l'AIEMA, Rome, 5-10 novembre. Paris-Rome 2002). Ennek ellenére, hogy az ismertető kötetben közölt eredményeket bárki is véglegesnek tekintené, a 176-177. oldalon (tableau I) mégiscsak találkozunk egy olyan összeállítással, amely a mozaikpadlók és a falfestmények egymáshoz viszonyított helyzete alapján 5 fázis elkülönítését teszi lehetővé.

A falfestmények kutatása és dokumentálása az Alix Barbet vezette csapat évtizedes tapasztalatának köszönhetően kipróbált és jól bevált módszereket alkalmaz. Ezek a következők: mindenről fotó és 1:5 arányban kicsinyített rajzdokumentáció valamint kiegészítési javaslat - amelynek alapjait 1990-ben lefektették (A. Barbet et alii, Mis en valeur des peintures murales romaines. Bulletin de liaison du CEPMR 10, Paris 1990) - is készült. A dokumentáció és az elemzés kiterjed a vakolatra, stukkóra, a nem teljességben kutatott omladékokra (P3, P11 szobák és P9 peristylum), az egymásra rétegződő falfestményekre, a graffitikre és a festett feliratokra egyaránt. Fontos megemlíteni a fiziko-kémiai elemzéseket, amelyek segítségével megtudjuk az egyes színekben a festékek összetételét a teljes színpalettára kiterjedően. A felmérés / leírás / elemzés hármasa minden egyes fejezetben azonos elvekre épül: megadják a helyiségek típusát, méretét, padlójának jellegét, leírást adnak róla, elkészítik rekonstrukcióját, összehasonlító elemzését és keltezési javaslatot tesznek. Igen hasznos az aranyfüst alkalmazásáról készített összeállítás (190. o.), hiszen az az egész Római Birodalomra kiterjed.

A rajz / fotó / leírás / fordítás / értelmezés egységes elve következetes alkalmazásának köszönhetően a graffitik kítűően dokumentált és remekül használható sorozatából érdemes néhány jelenetet kiemelni. Így a gladiator-ábrázolást (fig. 5., 7., 8b) a P11 helyiségből, továbbá a leginkább Germaniában, de egy-egy esetben Pannoniában illetve Galliában is felbukkanó „doboz alakú kardkoptató” (Dosenortband, itt: „fourreau a boutterolle d'une épée”) ábrázolását (138. o., fig. 88d) egy talán áldozatot bemutató, mezítlábas katona kardján. Érdemes megemlíteni, hogy ugyanezen a felületen szuperpozícióban egy lovas ábrázolása is megjelenik. A feliratok - kevés kivételtől eltekintve - bekarcolt feliratok, amelyek révén számos név (43-47. o., fig. 14-15.: 'YAKINΘΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ; 116-117. o., fig. 65:

ΓΕΡΜΑΝΟΣ), egyes szavak vagy tisztségek (68., 70. o.: ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ, ΕΠΑΡΧΟΣ), jelzők (43-47. o., fig. 14-15.: ΟΙ ΑΓΑΘΟΙ ΚΑΙ ΚΑΛΟΙ), de találhatunk közöttük latin-görög bilingvis feliratokat is (87. o.: SUPERVIVAS / ΑΚΑΚΙΖΗΘΕC), amelyek a görög környezetben megjelenő latinitásra engednek következtetni. Ugyanígy hosszú sora említhető a görög mitológiából ismert női neveknek (156-157. o.). A feliratokról jó fotókat és jó rajzokat közölnek a szerzők, akik visszafogottak az értelmezésben, ráirányítják a figyelmet a problémákra, és fenntartják a lehetőséget a továbbgondolásra. A graffitik értelmezése optimális esetben lehetőséget ad egyrészt egyes helyiségek eredeti funkciójának meghatározására (180-190. o.), amikoris pl. az ἈΓΛΠΗ felirat (no. 11D) tricliniumra utal, másrészt keltezési támpontot szolgáltat, mint pl. az Antoninus név esetében (26A). A feliratok további elemzése szociológiai fejtegetésekre is lehetőséget ad, amennyiben megfigyelték, hogy a bekarcolt feliratok, amelyek mind rövid szavak, viszonylag alacsonyan (56/96 cm), ezzel szemben a festett feliratok jóval magasabban (158/176 cm) helyezkednek el, aminek következtében az előbbieknél talán gyerekek, utóbbiak pedig felnőttek kéznyomai lehetnek. A 184-185. oldalon jól használható táblázatos összefoglalását kapjuk a graffitiknek és a festett feliratoknak, valamint a rajzos graffitiknek, mindig a magasságadatok feltüntetésével. A rajzos graffitik óriási változata jelenik meg a névadó „Maison des Graffiti”-ben, azon belül is a P1 helyiség északi falán, amelyen 7 gladiátor, legalább 4 hajó, szarvas, *vexillum* és létra ábrázolása látható igazából értelmezhetetlen szavak, betűk, szótöredékek társaságában (fig. 118).

Érdemes elidőzni az egyes díszítőelemeknél, amelyek tovább gazdagítják ismereteinket a római kori falfestmények szerkezetéről, felépítéséről, részleteiről. A lábazati részeket márvány- és *opus sectile*-imitáció díszíti, amelyeket előszeretettel alkalmaztak a feltárt helyiségekben, olyanynyira, hogy „goût pour les imitations des marbres”-ról is beszélhetünk. A figurális díszek - többnyire álló alakok -, kiegészítő motívumok (kandeláberek, kantharosok) a felsőbb képzőművészen találhatók. A fekete-fehér rajzokat könnyen áttekinthető színek kódok teszik könnyen kezelhetővé. A figurális díszek közül kiemelkedik a ἸΠΟΙΙΑΙ-ábrázolás (79-85. o.), amely ennek a perszifikációnak az első ismert ábrázolása falfestményen. Jelentésértartalma tökéletesen illeszkedik abba a sorozatba, amely

eddig csak Szíria területén, csakis mozaikpadlókon, és csakis a késő antikvitásból volt ismert. Minthogy ismert ennek a helyiségnek (*peristylum*) a mozaikpadlója is, amely Poseidónt, Thétist és Ókeanost ábrázolja, a ἸΠΟΙΙΑΙ-ábrázolással együtt mindenképpen indokolt volt megkísérelni a helyiség képi programjának az értelmezését: „... la mosaïque de Poséidon avec Thétis et Océanos au centre du péristyle et les peintures des Tropai sur les murs concourent a la même recherche de la protection des dieux et des entités qui assurent la richesse, celle procure par Poséidon entouré d'une faune marine foisonnante, celle des Tropai, images du renouvellement de la nature et de ses dons aux homes pieux.” Ugyanez a gondolkör felbukkan egyébként Antiochiában, „Gé és az Évszakok házá”-nak *tricliniumában*. Az ábrázolt témák közül érdemes még külön megemlíteni a Brigiéből is jól ismert, tálcát tartó szolgálót a „Serviteur au plat”-ház P2 sz. helyiségének nyugati faláról (planche L., fig. 117.).

A 173-190. oldalon (Chapitre V) kísérletet tesznek a szerzők egy-egy motívum, téma használata korának, annak hosszának meghatározására, 5 korszak elkülönítésével. Mindez nemcsak a falfestmények és az ugyanazon a helyiségen belül elhelyezkedő mozaikpadlók relációjában történik, hanem a falfestményeken belüli, a márványimitációtól a fehér alapon történő girland- és madárábrázolásokig terjedő relatív kronológia felvázolásával is. Bár - Ephesostól, részben Pergamontól és Costól eltekintve - viszonylag szegényes az összehasonlítási alap, felvetődik egy „zeugmai festőiskola” létének a lehetősége. Megfigyelések szerint az egyik legkorábbi motívum a Maison des Bordures ajourésben található (218. o.) és talán a 2. századra keltehető.

A minden tekintetben, és túlzás nélkül kitűnőnek nevezhető kötet harmadik nagy fejezete (Troisicme partie, 229-276. o.) a konzerválás, restaurálás és technikai elemzések kérdésével foglalkozik, és főleg a feltáráson részt vevő török kutatók által elvégzett munkáját jelenti.

(B) ROSTOVITSEFF, M. I.: *La peinture décorative antique en Russie Méridionale. Saint-Petersbourg 1913-1914. Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Tome XXVIII. Sous la direction d'Alix Barbet, avec le concours de Véronique Schiltz. Traduction: Arlette Fraysse, Andrea Rychtecky. Vol. 1: Texte; Vol. 2: 112 Planches. Paris 220, 717 p. + 112 planches.*

A recenzió viszonylag könnyű dolga

van, amikor a 20. század egyik legnagyobb ókortudósának, Mihail I. Rosztovcevnak 1913/1914-ben Szentpétervárt megjelent úttörő jellegű, Dél-Oroszország ókori falfestészeti emlékeit bemutató művéről ír ismertetést, hiszen egy csaknem egy évszázada megjelent, az ókori falfestészettel foglalkozók körében, ha nem is általánosan, de azért valamelyest mégiscsak ismert könyvet nem kell különösebben bemutatni. A könyv tartalmi ismertetésén túl lehetőség nyílik azonban arra, hogy részletesen szóljunk a könyv első kiadása megjelenésének körülményeivel, a falfestészet kutatásának M. I. Rosztovcev életében betöltött, és szélesebb körben talán kevésbé ismert szerepéről, a könyv utóéletéről, a fordítás és a Francia Akadémia (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres) kiadványaként történt újra megjelentetés háttéréről.

Az újra kiadás és fordítás szöveg- illetve táblakötetből áll, közülük a szövegekötet két nagy fejezetre oszlik. Az első rész a Bosporusi Királyság területére eső kora hellénisztikus (6 festett sír, 1 festett márvány szarkofág valamint festett vakolattördékek Pantikapaionból), késő hellénisztikus (7 festett sírkamra) és római császárkori, 7 csoportba („virágos stílus”: 6 sírkamra; „tisztán inkrusztációs stílus”: 4 sír, valamint 1 töredék; „virágos és inkrusztációs kevert stílus”: 3 sír; festett szarkofágok; szobrokkal díszített sírok; geometrikus stílusú sírok: 9 sír, köztük egy 1912-ben felfedezett ókeresztény sírral) osztott összesen 50 sírkamra, síremlék bemutatásával foglalkozik. A második nagy fejezetben Olbia lakóházainak és sírkamráinak falfestészeti emlékei, illetve összesen 10 chersonnésosi sír kerül taglalásra a fejezetek végén mindig nagy összefoglalókkal, elemzésekkel és excursusokkal.

A kötetet részletes indexek teszik teljessé, amelyek elkészítését az indokolta, hogy a fordítók szerették volna megtartani az orientális és középkorias ízlésű rosztovcevi szakterminológiát, oly módon, hogy az egyes kifejezéseket egyfajta glosszáriumban (Index des noms de personnes et peuples historiques et mythologique, de divinités et d'êtres fabuleux, 691-696. o.; Index des noms de lieux, 697-705. o.; főként azonban Index des thèmes, 707-716. o.) pontosítsák, egyértelművé tehesék.

Kedvezőtlen, mégis szerencsés időpontban jelent meg a 20. század egyik legjelesebb, legsokoldalúbb ókortudósának, Mihail I. Rosztovcevnak Dél-Oroszország ókori falfestészeti emlékeit dokumentáló és az utókorra örökül hagyó műve.

Kedvezőtlen az időpont, hiszen 1913/1914-ben, az első világháború kitörésének előestéjén illetve annak első évében, 3 évvel a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” előtt vagyunk, ami a könyvnek még oroszországi, főként pedig külföldi terjesztése szempontjából sem a legszerencsésebb időszak volt. Ha azonban azt vesszük, hogy a sírkamrák falfestészeti emlékeinek dokumentációja, elemzése és publikálása az utolsó pillanatban készült el és jelent meg, akkor mégis szerencsésnek tarthatjuk a megjelenés évét, és főképp tényét. Utolsó pillanat volt ez nem csupán a jól ismert oroszországi események miatt, hanem azért is, mert Mihail I. Rosztovcev hamarosan végleg elhagyta Oroszországot: pályafutását előbb Oxfordban (1918), majd az Egyesült Államokbeli University of Wisconsinon (1920), később a Yale Universityn (1925-től) folytatta. A kötet az említett nehézségek miatt aztán nem jutott el a megfelelő könyvtárakba, de ha el is jutott, nyelvezete miatt nem került az azt megérdemlő helyre, de ha mégis odakerült, táblakötetének illusztrációit gyakran megdézsmálták. A rossz helyen, rossz időpontban született, és a körülmények ismeretében érthető módon rosszul terjesztett mű Alix Barbet által történt „újráfelfedezésének” köszönhetően a Francia Akadémia (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres) kiadványaként 90 évvel az első kiadást követően látott újra napvilágot, francia nyelven. Ezzel összefüggésben meg kell említeni, hogy korábban soha, semmilyen más nyelvre nem fordították le, csupán egy angol nyelvű rezümé jelent meg róla 1919-ben. Hogy miért éppen franciául és Franciaországban, az sem meglepő. Rosztovcev ugyanis, miután Amerikába távozott, továbbra is számtalan szállal kötődött a franciaországi ókortudományhoz: előbb a Collège de France meghívottja (1920), majd a Francia Akadémia külföldi levelező (1920), később pedig rendes (1927) tagja lett. A Yale University professzoraként pedig újraindítja a Dura Europosi ásatásokat (1928-1937) Franz Cumont-nal együtt, szoros együttműködésben a Francia Akadémiával.

Most, a francia fordítást és a táblakötetet látva, válik kézzelfoghatóvá a könyv jelentősége és forrásértéke, amely felbecsülhetetlen, hiszen pontos felmérések, leírások, elemzések is illusztrációk segítségével egy földrajzilag jól lehatárolt, számos szállal az ókori kultúrához kapcsolódó térség, nevezetesen a Fekete-tenger partvidéki Dél-Oroszország - mára jórészt elpusztult - ókori

sírfestészetét mutatja be a sírkamrák stukkódíszzeivel és a sírokban feltárt leletanyaggal együtt, a hellénisztikus kortól a késő antikvitásig. Ismerve a szerző felkészültségét, nem igazán okoz meglepetést az a tény, hogy a falfestészeti emlékeket és a régészeti leletanyagot, amely a terület népességének több történeti korszakon átívelő temetkezési szokásai szempontjából is hallatlanul érdekes, a feliratos és a történeti források bevonásával elemzi. Bár sokak számára nyilvánvalóan és érthetően meglepetést okoz az, hogy a főként ókori gazdaságtörténészként ismert M. I. Rosztovcev ilyen magas szinten falfestészettel (is) foglalkozott - sokáig a szerzőségét is kétségbe vonták -, mindez a szerző ókorról vallott felfogásának ismeretében inkább természetes, semmint meglepő kellene, hogy legyen. A Kijevben 1870-ben született Rosztovcevet ugyanis mindig is érdekelte Oroszország ezen részének klasszikus, hellénisztikus és római kori történelme, vallástörténete és művészete, és elmélyülten kutatta a nevezett térség európai (elsősorban görög /ión/ valamint római) és keleti (ezen belül is főleg szíriai-hellénisztikus) kulturális kötődéseit, gyökereit. Pontosan nyomon követi pl. a más területek felől érkező, Dél-Oroszországban továbbélő temetkezési rítusokat, amelyek egy része már eltűnt Görögországban (pl. a *trapezai*, a hérószok tiszteletére bemutatott áldozatok), és különösen érdeklik görög és barbár rítusok keveredései, amelyekben erős ión hatást vélt felfedezni. Semmilyen fontos információt nem hallgat el, minden fejlődési folyamatot figyelmebe vesz, és a helyi jellegzetességeket beilleszti a nagy kulturális és történeti vonulatokba. A legapróbb részlet sem kerüli el a figyelmét, részletesen elemzi, összeveti a falfestmények és a sírmellékletek (pl. érmek, övveretek) motívumkincsét. Művészettörténeti kitérői évszázadokat ívelnek át: egy olyan kultúra megismerésének vágya hajtja, amelynek szkíta és szarmata gyökerei keverednek a görög kultúrával, és továbbélnék a római korban.

Ikonográfiai, ábrázoló művészetek iránti érdeklődésének kialakulásában nagy szerepet játszott N. P. Kondakov, aki a bizánci művészet kutatója volt - könyvét is az ő tiszteletére ajánlotta. Mindehhez járult még az is, hogy Rosztovcev hosszabb időt töltött Rómában a Deutsches Archäologisches Institut vendégként, és szoros barátságba került azzal az A. Mauval, aki lefektette a pompeii és a római falfestészet kronológiai és stiliztikai máig meghatározó fő vonalait. 1892-

ben járt Pompeiiben, látogatásairól feljegyzéseket tett közzé, 1911-ben a *Römische Mitteilungen* hasábjain pedig tanulmányt jelentetett meg a hellénisztikus és római „1. Architekturlandschaft”-ról. A falfestészet terén személyes élmények révén szerzett ismeretei sorában délosi látogatását kell megemlíteni, amely saját bevallása szerint ugyanakkora hatást gyakorolt rá, mint Pompeii. Hogy Rosztovcev monumentális vállalkozásának jelentőségét és úttörő jellegét megértjük, meg kell említeni, hogy olyan korban vagyunk, amikor a falfestészet kutatásának szaknyelve kialakulófélben van. Ami az ő korában nagyjából már ismert volt, az Pompeii és részben Róma falfestészete, de nem volt ismert a római provinciák falfestészete - Aquincumban ekkortájt Kuzsinszky Bálint kosárszám emeltette ki a jórészt megsemmisült falfestménytöredékeket. (Nagy G., Hampel J. mellett ő a harmadik magyar tudós, akinek egy cikkét (Alvilági istenek magyarországi római emlékeken, *Archaeologiai Értesítő* 27, 1907, 119-130) Rosztovcev felhasználta és idézi) -, mit sem lehetett ekkor még tudni Makedónia, Alexandria, a Közel-Kelet városainak sír- és lakóházfestészetéről. A Vezúv által betemetett campaniai városok falfestésztével ismerkedve érlelődhetett meg M. I. Rosztovcevből a Fekete-tenger vidékének „új első stílus” kategóriája, amelyet az 1891. sz. sírkamrában vélt felfedezni, és egy ugyanonnan előkerült érem alapján II. Mithridatés uralkodásának idejére keltezett, és keltezési javaslatát kiterjesztette a hasonló stílusban díszített sírkamrákra is (Kr. e. 2. század-1. század vége). Az ún. 1. stílus okán meg kell említeni Rosztovcev elemzéseit a chersonnésosi késő római sírok lábazati részének márványimitációival kapcsolatban. Ezekről megjegyezte, hogy nagyrészt hiányoznak Róma katakombáiban, és korban közvetlenül a pompeii 1. stílussal, előzmények tekintetében pedig a görög-orientalizáló művészettel hozta kapcsolatba. Ma, számos, azóta előkerült falfestészeti emlék birtokában már tudjuk, hogy a márványimitáció általánosa elterjedt volt térben a Római Birodalom nyugati tartományaiban (Germania, Gallia, Hispania), időben pedig a késő római korban is általánosnak tekinthető. Figyelemre méltó ugyanakkor Rosztovcev próbálkozása, hogy a kutatások és a publikációk általa is hangsúlyozott hiányossága ellenére is megkísérelte az emlékek a lehető legszélesebb keretek között elvégzett kronológiai és stiliztikai besorolását a rendelkezésére álló ismeretek birtokában. Hogy miért

kísérelte meg mégis Rosztovcev rendelkezésre álló gyér ókori források, csekély mennyiségben rendelkezésre álló képi párhuzamok, nehezen elérhető szakirodalom alapján a lehető legteljesebb, általa leginkább plauzibilisnek tartott értékelést? A választ Rosztovcevnél nem kisebb tudós, Sir Ronald Syme adta meg, évtizedekkel később: „One uses what one has and there is work to be done” (Journal of Roman Studies 58, 1968, 145.). Az a tény, hogy Nápoly, Szirakusai, Szíria, Palesztina, Egyiptom, Európa római kori vagy ókeresztény falfestészeti emlékei, amelyek párhuzamul szolgálhattak volna pl. Chersonnesos falfestészetének értékeléséhez, csak jóval később kerültek felfedezésre, kutatásra és publikálásra, nemhogy nem csökkenteni, sőt ellenkezőleg, éppenséggel növeli Rosztovcev művének jelentőségét. A legnagyobb eredménye, amit saját korában el tudott érni, az a hatalmas forrásértékekkel bíró anyag dokumentálása és közreadása volt, amelyhez kapcsolódóan saját megfigyelései alapján a 20. század elejének ismeretanyaga alapján joggal állíthatta fel egy „orientális koiné” elméletét, amelyhez Dél-Oroszország is tartozott. Ennek kapcsán érdemes megemlíteni, hogy Rosztovcev tudatosan használja az „orientalizáló” és inkább a középkorra semmint a klasszikus antikvitásra vonatkozó szakkifejezéseket - pl. „casaque” („kozák zubbony”), „chevalier” („lovag”), „caftan” („kaftán”), „les grands féodaux” („nagy hűbérurak”, a helyi arisztokrácia tagjainak megjelölésére -, amelyekkel a jelenetek eredetiségét, és orientális gyökereinek hangsúlyozását akarta elérni.

M. I. Rosztovcev egyszerre jelenik meg előttünk tereprégészként, a műemlékvédelem szempontjainak érvényesítőjeként, művészettörténészként és precíz, önmagával és tudományával szemben is igényes professzorként. Részletesen felkutatta az elkallódott ásatási dokumentációt, levélben értesíti a hatóságokat, ha pl. valamely sírkamra pincévé átalakításáról, egy falfestmény levakarásáról értesül. Ha nincs pontos rajza valamelyik helyszínről, megszervezi a sírkamra kinyitását és újra felmérését, lerajzolását. Rosztovcev a modern értelemben vett „nemzeti kulturális örökségvédelem”-nek is előfutára volt: többször kifejti azt a reményét, hogy a könyvet használni tudják mások is, mielőtt az emlékek elpusztulnának, kiterjedt levelezést folytatott a veszélyeztetett sírkamrák megóvása, a figyelem rájuk irányítása érdekében, felhívta a figyelmet a hivatalok lazaságára és óvott a fosztogatóktól -

számos képzetlen, és rendszertelen gyűjtögetést végző kollégáját is ebbe a kategóriába sorolta -, valamint a dilettantizmustól. Rosztovcev vizsgálódó figyelmét nem kerülik el a saját korára már elpusztult emlékek sem: megemlíti azokat a szerves anyagokat, pl. szöveteket, amelyek a sírkamrák falát hajdan burkolták.

A szerző szinte görög szemmel szemléli a Fekete-tenger partvidékének ókori kultúráit, amikor azok „barbarizálódásáról” beszél. Nem lenézően, hanem a „nem-görög” térségnek a nagy központokhoz fűződő, azokhoz viszonyítva természetükből fakadóan periferikus kapcsolatrendszerük értelmében. A Pontus- és Bosporusvidék ókori kultúráit tehát a hellénisztikus „nagy központok” viszonylatában, a hellénisztikus sémák helyi sajátosságainak, derivációinak, deformációinak elemzésével közelíti és érti meg. Ily módon, Rosztovcev megközelítésében „barbár” az, ami „nem-görög”.

Hogy vannak gondok a módszerekkel, az természetes, hiszen sem a régészet, sem a falfestészet kutatás methodusa nem fejlődött még ki ekkorra. Bár Rosztovcev nem stratigráfiai módszerekkel ásott, felhívta a figyelmet a rétegek összetétele megfigyelésének fontosságára. A sírkamrák falfestészeti díszit szemlélve egykorúnak tartja egy adott sírkamra minden falfelületét, nem tudja elképzelni, hogy valaki esetleg már életében megrendelte a sírkamra falfestészeti díszit, de azt sem, hogy esetleg egy-egy falfelületet, sőt, teljes sírkamrát is befejezetlenül, szobrászati díszek nélkül, vagy kifestetlenül hagytak. Ilyenkor aztán a feltárás vezetőjét okolta, hogy képtelen volt a falfestmények megfigyelésére. Alix Barbet munkájának, az Ermitázs raktárában folytatott kutatásainak köszönhetően sok anomáliát sikerült kiküszöbölni („rendezői” és „szemléltői” bal és jobb oldal időnkénti összekeverése; a 38. tábla „keresztirányú repedései”). Számos, Rosztovcev által publikált freskó- és stukkótöredéket sikerült azonosítani (40-44. tábla), ez által néhány idealizált rekonstrukciót kijavítani (38-39. tábla), méretadatot kinyomozni, összekevert falfelületeket tisztázni (1891. sír kék és zöld felülete). Mindezek azonban egy kialakulóban lévő nyelvezet velejárói, amelyeket Rosztovcev egyébként kiválóan rajzoló hallgatója, V. Golov követett el.

Végezetül, a könyvnek az olvasóra gyakorolt hatását illetően érdemes idézni a fordítást kezdeményező Alix Barbet-nek a szavait, aki azt írta, hogy Rosztovcev könyve „mágikus könyv” volt a számára, hiszen nem tudta elolvasni a cirillbetűs

szöveget, és ezért képzeletében eleven gondolatok éltek arról, micsoda kincseket tartalmazhat. Neki köszönhetjük a könyv újrafelfedezését, a fordítás kezdeményezését, amelynek nem könnyű munkáját Arlette Fraysse (I-XVII. fejezet) és Andrea

Rychtecky (XVIII-LVIII. fejezet) készítette el, végezetül pedig azt, hogy ezt a hatalmas kincset, amely még Rosztovcev saját maga által is „érdesnek” nevezett stílusának visszaadására is törekedett, immár bárki birtokba veheti.

RÖVIDÍTÉSEK - ABBREVIATIONS

ActaArchHung	=	Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ActaAntHung	=	Acta Antiqua (Budapest)
Agria	=	Az Egeri Múzeum Évkönyve (Eger)
AJA	=	American Journal of Archaeology
AKorr	=	Archäologische Korrespondenzblatt (Mainz)
Alba Regia	=	Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis (Székesfehérvár)
Antaeus	=	Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
AntNat	=	Antiquités Nationales (Saint-Germain-en-Laye)
AntTan	=	Antik Tanulmányok (Budapest)
AqFüz	=	Aquincumi füzetek : Aquincum. A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései. (Budapest)
ArchA	=	Archaeologia Austriaca (Wien)
ArchÉrt	=	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
ArchHung	=	Archaeologia Hungarica (Budapest)
ArchKözl	=	Archaeológiai Közlemények (Budapest)
Arrabona	=	A Győri Xantus János Múzeum Évkönyve (Győr)
ArsHung	=	Ars Hungarica. A Magyar Tudományos Akadémia Művészet-történeti Kutató Csoportjának Közleményei (Budapest)
BAR BS	=	British Archaeological Reports - British Series (Oxford)
BAR IS	=	British Archaeological Reports - International Series (Oxford)
BJ	=	Bonner Jahrbücher des Vereins von Altertumsfreunden in Rheinlande (Bonn)
BMH	=	Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts (Budapest)
BpMüeml	=	Budapest Múemlékei
BRGK	=	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (Berlin)
BTM	=	Budapesti Történeti Múzeum
BTOE	=	Budapest történetének okleveles emlékei 1-3. Összeáll. Kumorovitz L. Bernát. Bp., 1987.
Budapest im Mittelalter	=	Budapest im Mittelalter. Hg. von Gerd Biegel. Braunschweig, 1991.
BudRég	=	Budapest Régiségei (Budapest)
BVbl	=	Bayerische Vorgeschichtsblätter (München)
CIL	=	Corpus Inscriptionum Latinarum
CommArchHung	=	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
Cumania	=	Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei (Kecskemét)
CSIR	=	
DDMÉ	=	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)
DissArch	=	Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae (Budapest)
DissPann	=	Dissertationes Pannonicae (Budapest)
Dolgozatok	=	
EMÉ	=	Egeri Múzeum Évkönyve (Eger)
FiL	=	Forschungen in Lauriacum (Linz)
FolArch	=	Folia Archaeologica (Budapest)

FontArchHung	=	Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
Forschungen in Aquincum	=	Forschungen in Aquincum 1969-2002. Szerk. Zsidi P. Aquincum Nostrum 2. (Budapest)
IJNA	=	
JAMÉ	=	A Nyíregyházi Jónás András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
JDAI	=	Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts (Berlin)
JPMÉ	=	Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
JRGZM	=	Jahrbuch der Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz (Mainz)
KMK	=	A Komárom megyei Múzeumok Közleményei (Tata)
KSIA	=	Kratkie Szobscsenyija o Dokladah i Polevyh Issledovanyijah Insztituta Arheologii AN. SzSzSzR (Moszkva)
LK	=	Levéltári Közlemények (Budapest)
MFME-StudArch	=	Móra Ferenc Múzeum Évkönyve - Studia Archaeologica (Szeged)
MFME-StudEthn	=	Móra Ferenc Múzeum Évkönyve - Studia Ethnografica (Szeged)
MHB	=	Monumenta Historica Budapestinensia (Budapest)
MittArchInst	=	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)
MMEEK	=	Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye (Budapest)
MMT	=	Magyarország Múemléki Topográfiája (Budapest)
MMv	=	Magyar Múemlékvédelem (Budapest)
MNM	=	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
MOL	=	Magyar Országos Levéltár, Budapest
MRT	=	Magyarország Régészeti Topográfiája
MűÉ	=	Művészettörténeti Értesítő (Budapest)
NK	=	Numizmatikai Közlemények (Budapest)
RCRF	=	Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta (Tongres-München)
PBF	=	Prähistorische Bronzefunde
PPUD	=	Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji
PW-RE	=	Paulys Real - Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft
RégFüz	=	Régészeti Füzetek (Budapest)
RFS	=	Roman Frontier Studies
RGA	=	Reallexicon der Germanischen Altertumskunde
RLÖ	=	Der Römische Limes in Österreich (Wien)
RVM	=	
Savaria	=	Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője (Szombathely)
SIA	=	Slovenská Archeologia (Bratislava)
SMK	=	Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
SpisyAÚB	=	Spisy Archeologického Ústavu Akademie Věd Česke Republiky Brno (Brno)
StComit	=	Studia Comitatus (Szentendre)
StudArch	=	Studia Archaeologia
SzekMÉ	=	Szekszárdi Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
SzMMÉ	=	A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve (Szolnok)
TBM	=	Tanulmányok Budapest Múltjából (Budapest)
Ujb	=	Ungarn Jahrbuch
VAH	=	Varia Archaeologia Hungariae (Budapest)
VMMK	=	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)
WMMÉ	=	A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
ZbSNM	=	Zborník Slovenská Narodného Múzea (Bratislava)